

กำแพงเมือง คูเมือง ป้อม

ซากกำแพงเมืองที่ข้างวัดน้อย

เมื่อครั้งที่มีการตั้งเมืองพิษณุโลกขึ้นนั้น ต้องสร้างกำแพงเมือง คูเมือง ป้อม และประตูเมือง ด้วย ดังนั้นผู้เขียนขอถือโอกาสพาท่านผู้อ่านเที่ยวชมกำแพงเมือง คูเมือง ป้อม และประตูเมือง ซึ่งมีเหลือเพียงซากให้ชมเท่านั้น ขอแนะนำ กำแพงเมือง และคูเมืองก่อนดังนี้

สำหรับซากของกำแพงเมืองที่เหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ คือข้างกองบังคับการตำรวจภูธรเขต 6 ริมถนนบรมไตรโลกนารถ ยังสังเกตเห็นซากอิฐก่อเป็นชั้นๆ แต่น่าเสียดายที่ทางราชการตำรวจได้สร้างเจดีย์ไว้บนกำแพงเมืองนี้ และอีกแห่งหนึ่งมีที่ข้างวัดโพธิญาณด้านเหนือ ซึ่งเป็นกำแพงเมืองด้านเหนือ ส่วนที่ข้างกองบังคับการตำรวจภูธรเขต 6 นั้นเป็นกำแพงเมืองด้านใต้ สำหรับที่ข้างวัดโพธิญาณนั้น มีกำแพงเมืองยาวราว 100 เมตรเศษ เป็นเนินดินสูง และสังเกตเห็นซากอิฐก่อเป็นชั้นๆ ด้วย เนื่องจากทางวัดทำถนนเข้าวัดจึงเจาะช่องของกำแพงเมือง จึงเห็นซากอิฐดังกล่าว และเนื่องจากอยู่ริมแม่น้ำน่าน และน้ำไหลพุ่งเข้าริมตลิ่ง เพราะตรงหน้าวัดอยู่ตรงโค้งของแม่น้ำพอดี

ซากกำแพงเมืองข้างกองบังคับการตำรวจภูธร เขต 6
ถ่ายภาพเมื่อปี พ.ศ. 2514

น้ำจะกัดเซาะกำแพงเมืองนี้พังลงน้ำไปมากทีเดียว นอกจากนี้ที่หลัง
สถาบันราชภัฏพิบูลสงครามฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่านก็มีอยู่ แต่ได้
ถูกเกรดทำเป็นถนนพระร่วงเสียแล้ว และริมถนนทางตะวันตกนั้น
เข้าใจว่าเป็นคูเมืองเดิม ซึ่งเข้าใจกันอีกว่าคงเป็นแม่น้ำน่านเดิมด้วย

เหตุที่มีกำแพงเมืองอยู่ 2 พากแม่น้ำนั้น มีท่านผู้รู้ทาง
โบราณคดีอธิบายว่าเนื่องมาจากการขุดคลองระบายน้ำจากแม่น้ำน่าน
เข้ามาใช้ภายในกำแพงเมือง ซึ่งเป็นธรรมชาติของเมืองที่มีพระราชวัง
นิยมกระทำกัน คือขุดคลองแยกจากแม่น้ำน่านนอกกำแพงเมืองทาง
ด้านเหนือไปทะลุออกนอกกำแพงเมืองเชื่อมกับแม่น้ำน่านทางด้านใต้
ต่อมาน้ำกัดเซาะคลองระบายน้ำลึกและกว้างออกไปทุกที คลอง
ระบายน้ำจึงกลายเป็นแม่น้ำไปตั้งที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ส่วนแม่น้ำน่าน

เดิมตอนที่ขุดคลองแยกกระแสน้ำไหลอ่อนลง จึงตั้งขึ้นเป็นลำคลอง และลำรางไป

สำหรับลำคลองหรือลำรางซึ่งเป็นแม่น้ำน่านเดิมนั้นเข้าใจว่าจะอยู่หลังสถาบันราชภัฏพิบูลสงครามและไหลออกแม่น้ำน่านตรงใต้สถาบันราชภัฏนั้น และเหนือขึ้นไปก็คงเข้าไปในค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปจดแม่น้ำน่านตรงบริเวณค่าย แต่ปัจจุบันคงจะถูกถมเสียหมดจึงไม่สังเกตเห็น อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีคลองอีกคลองหนึ่ง ที่เรียกว่าคลองบ้านคลองซึ่งแยกจากแม่น้ำน่านที่เหนือค่ายสมเด็จพระนเรศวรไปออกแถววัดจันทน์ตะวันตก ซึ่งตั้งขึ้นไปมากแล้ว ซึ่งผู้รู้บางท่านกล่าวว่า เป็นแม่น้ำน่านเดิม แต่จากการสังเกตดูเมืองโบราณทั่วไปแล้ว จะพบว่าเมืองมักสร้างไว้ริมแม่น้ำ และใช้แม่น้ำเป็นคูเมืองไปในตัว แล้วสร้างกำแพงเมืองไว้ริมน้ำ เช่น สุโขทัย อโยธยา และกรุงเทพฯ เป็นต้น แต่ว่าคลองบ้านคลองนั้นอยู่ห่างกำแพงเมืองและตัวเมืองไปมาก จึงไม่น่าจะเป็นแม่น้ำน่านเดิม อย่างไรก็ตามก็น่าจะศึกษาค้นคว้ากันต่อไปอีก

สำหรับตัวเมืองพิษณุโลก ซึ่งมีกำแพงเมืองล้อมรอบนั้นมีเนื้อที่กว้างขวาง และมีอาณาเขตจากไหนถึงไหนนั้น ก็อาจสันนิษฐานได้จากซากกำแพงเมืองที่เหลืออยู่ จากจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก และแผนที่เมืองพิษณุโลก ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกไว้ ซึ่งจะเริ่มจากด้านเหนือที่วัดโพธิญาณตรงมายังข้างวัดน้อย (เพราะแถบนั้นมีซากกำแพงเมืองสังเกตเห็นได้ชัด แต่ถูกรื้อเกือบหมดแล้ว) จากวัดน้อยลงมาตามถนนเอกาทศรถ ซึ่งถูกรื้อสร้างเป็นถนนเสียหมด ตรงลงมาหลังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพอถึงตรง

แม่น้ำน่าน สะพานนเรศวร วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร
และวัดราชบูรณะ

เหนือสถานีรถไฟเพียงเล็กน้อย ก็หักมุมตรงไปยังข้างกองบังคับการ
ตำรวจภูธรภาค 6 ซึ่งมีซากกำแพงเมืองเหลืออยู่ แล้วข้ามฟากแม่น้ำ
น่านไปฟากตะวันตกได้สถาบันราชภัฏพิบูลสงครามไปตามถนนพระร่วง
ขึ้นไปทางเหนือเข้าไปในค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แล้วข้าม
แม่น้ำน่านไปยังฝั่งตะวันออกที่เหนือวัดโพธิญาณ แนวกำแพงเมือง
ทั้งหมดนี้มีความยาวประมาณ 2,400 เมตร และกว้างประมาณ 600
เมตร

สำหรับความกว้างยาวของกำแพงเมืองนี้ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชหัตถเลขาไว้ตอนหนึ่งเมื่อครั้งเสด็จ
เมืองพิษณุโลก เมื่อ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) ว่า

“...แล้วออกจากที่นั่นไปตามทางบ้านกรมการ และผู้พิพากษา
จนตลอดถึงป้อมมุมกำแพงเมือง ตั้งแต่กำแพงด้านเหนือลงมาถึงด้าน

ใต้ ยาว 60 เส้น ทั้งสองปากเท่ากัน แต่ปากข้างตะวันตกกว้าง ประมาณสัก 20 เส้น ปากข้างตะวันออกแคบประมาณ 10-11 เส้น..."

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงบันทึกไว้ในจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก ตอนหนึ่งว่า

"...ดูวัดยางแล้วขึ้นมาเลียบมาตามถนนริมน้ำ ข้ามกำแพงเมืองเข้ามา กำแพงเมืองทางนี้กรมพระยาเทพาไม่ได้ความว่าอะไร ว่า ยังไม่ได้เที่ยว แต่สังเกตตาดูเห็นเอนไป แลปลายตกเฉียงตะเลงแกง สังเกตได้ว่าเป็นรูปตะโพก มีทำนองอย่างเช่นเขียนไว้ข้างบนนั้น กำแพงเมืองที่มีอยู่นั้นไม่สูง เห็นจะถูกรื้อแล้ว เมื่อได้ข้ามกำแพงมาตามถนนริมน้ำถึงหน้าโรงเรียนหมออเมริกัน จึงเข้าข้างโรงเรียนบุตรกเข้าดูวัดราชประดิษฐฐาน..."

จากข้อความนี้เข้าใจว่ากำแพงเมืองนี้คงจะอยู่ในค่ายสมเด็จพระนเรศวร และอยู่ใกล้กับวัดยางกับวัดราชประดิษฐฐานด้วย แต่ปัจจุบันไม่มีซากให้เหลืออยู่เลย

ต่อไปเป็น **ป้อม และประตูเมือง** ซึ่งมีเหลือแต่ชื่อ แต่ก็มีเรื่องที่น่าสนใจอยากให้ผู้อ่านได้ทราบดังนี้

ป้อมและประตูในปัจจุบันไม่มีซากเหลืออยู่แล้ว คงเหลือแต่ชื่อประตู ซึ่งกลายเป็นหมู่บ้านของชาวบ้านไป เช่น **ประตูมอญ** อยู่เหนือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ **ประตูผี** อยู่ทางตะวันออกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นอกจากนี้ยังมี **ประตูจีน** และ **ประตูหวาย** ซึ่งไม่ค่อยมีคนรู้จักแล้วในปัจจุบัน ซึ่งจากการดูแผนที่ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงบันทึกไว้ นั้น **ประตูจีน** อยู่ทางตะวันออกของวัดน้อย ส่วน **ประตูหวาย** คงอยู่ใกล้กับซากกำแพงเมืองข้าง

กองบังคับการตำรวจภูธรภาค 6 นั้นเอง

ข้อความที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงบันทึกไว้เกี่ยวกับบ่อมและประตูมีดังนี้

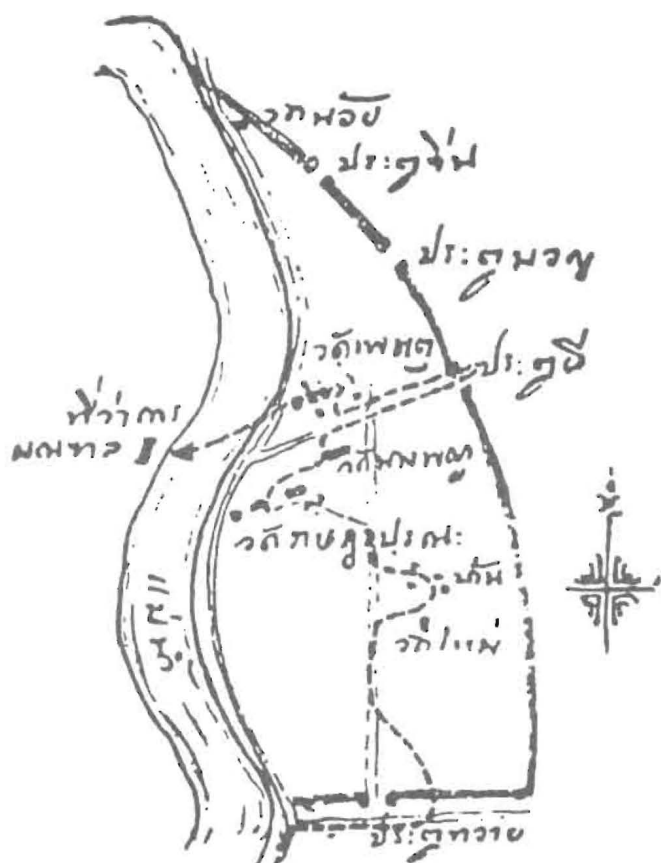
“...แลเมื่อกลับมา แวะเสียบกำแพงเมืองไป เพื่อดูกำแพงบ่อมและประตูได้เห็นบ่อมริมน้ำแห่งหนึ่ง ไม่เห็นอะไร เห็นแต่ที่กลมๆ แล้วผ่านประตูไปแห่งหนึ่ง เห็นเป็นแต่ช่องไม่มีซุ้ม รกเข้าไม่ได้ พระยาเทพาวาประตูทวาย แลพระยาเทพาอธิบายรูปเมืองให้ฟังดังที่เขียนแผนที่ไว้นี้ ตามที่บอกเล่าประกอบกับที่ได้เห็นด้วยตาบ้าง ดูแผนที่กรรมแผนที่บ้าง ที่เส้นแดงเป็นทางที่ได้เดิน ช่องประตูทวายเข้าไม่ได้ ต้องเลยไปหน่อยเข้าทางกำแพงพัง แลเดินตามถนนสายกลาง เลี้ยวแวะไปข้างขวาเห็นวัดวัดหนึ่ง พระยาเทพาวาเรียกวัดใหม่...”

สำหรับบ่อมริมน้ำคงจะอยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกตรงกองกำกับการตำรวจภูธรเขต 6 ซึ่งไม่มีซากเหลือไว้เลย และประตูทวายก็คงอยู่ใกล้ๆ กันนั่นเอง และอีกตอนหนึ่งกล่าวถึงประตูผีไว้ว่า

“...ออกจากวัดนางพญา ขึ้นมาไปประตูผี ประตูนี้ก็เป็นแต่ช่องอยู่เท่านั้นเห็นไม่ได้ว่ารูปประตูเป็นอย่างไร ออกไปนอกประตูแล้วกลับทางเก่า แวะวัดมหาธาตุ...”

สำหรับประตูผีนี้ก็ไม่มีเหลือซากอยู่เช่นกัน และคงอยู่ทางตะวันออกของวัดนางพญาและวัดพระศรีรัตนมหาธาตุนั่นเอง ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนหนึ่งทีกล่าวถึงประตูผีว่า

“...ลงเรือข้ามฟากไปขึ้นที่ท่าวัดมหาธาตุ แล้วเดินไปตามถนนริมน้ำไปเข้าวัดนางพระยา เดินไปตามริมคูหรือสระรอบวัดมหาธาตุ ไป

แผนที่เมืองพิษณุโลก
ฝั่งตะวันออก

(แผนที่เมืองพิษณุโลก ฝั่งตะวันออก)

แผนที่เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. 2444

ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนไว้เมื่อคราว

เสด็จเมืองพิษณุโลก ในจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก

จนถึงที่สุดถนนอันเป็นถนนเดิมปูด้วยอิฐลายสอง ตรงประตูซึ่งเรียกกันว่า ประตูผี เพราะเป็นทางที่มีสะพานข้ามคูเมืองพาศพไปเผาทางนั้นด้วย ในเมืองท่าไม้ให้เผา ลักษณะเหมือนกับประตูผีเมืองลพบุรี ตัวประตูยังอยู่แต่ไม่มีทับหลัง เชิงเทียนยังอยู่สูง มีป้อมริมประตูอย่างเดียวกันกับเมืองลพบุรีเพราะทำครั้งเดียวกัน...”

จากพระราชหัตถเลขานี้ กล่าวถึงว่ามีป้อมริมประตูอยู่ด้วย แต่ปัจจุบันหาดูซากไม่ได้แล้ว ทั้งประตูและป้อม

คุณบุญชด แสงต่าย ก็ได้เขียนถึงสภาพป้อมและประตูเมืองเมื่อ 64 ปีล่วงมาแล้วในหนังสือ “เที่ยวเมืองสองแควหรือพิษณุโลก” ว่า “...ส่วนป้อมที่หักพังนั้นก็คงทิ้งซากไว้ให้ดู เช่น ที่มุมกำแพงด้านใต้ตรงข้ามรถไฟสายเหนือถัดตัวสถานีขึ้นไปเล็กน้อย และที่พอเห็นมีรูปร่างชัดเจนกว่าอื่นก็อป้อมตรงตำบลหัวรอหมู่บ้านคลองมหาหดไทย ซึ่ง ณ ที่นี้ยังมีเสภาพะเนียดคล้องช้างปรากฏอยู่อีกด้วย ป้อมที่กล่าวมาแล้วเหล่านี้ทรุดโทรมมาก พังหลายและมีหญ้าขึ้นปกคลุมทั่วไป มีข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือ ประตูเมืองที่ใหญ่อันทราบชัดอยู่จนทุกวันนี้ก็คือ ประตูมอญ ซึ่งอยู่ปลายถนนพระนารายณ์ใกล้ทางรถไฟสายเหนือและประตูทวาย ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า ประตูผีออก เพราะป่าช้าฝังศพอยู่ตรงประตูนี้ออกไปเล็กน้อยเพียงทางรถไฟสายเหนือคั่นกลางอยู่ตอนริมสุดถนนเทพจันทร์ ถนนเก่าออกสู่ประตูเมืองนี้มีถนนปูด้วยอิฐเผาแข็งทนทานเรียงเอาทางสั้นขึ้น กว้างราว 2 วาเศษ ว่ากันว่าเป็นที่เดินทัพ และพื้นที่แถบนั้นเป็นที่ราบมีบ่อน้ำเก่าๆ หลายแห่ง คงจะเป็นที่รวบรวมพลทหารครั้งกระโน้น ข้างถนนนี้ด้านเหนือก็มีคูกว้างยาวเลียบไปจนจดกำแพงเมือง และด้านใต้ตรงรั้วโรงเรียนช่างเย็บเสื้อ

และการฝีมือก็มีคลองลึกขุดตรงและเลี้ยวอ้อมเป็นสี่เหลี่ยมไปจดกำแพงเมือง และเป็นทางขนานลงไปสู่สระอันอยู่ชิดกำแพงเมืองไม่ไกลนัก สถานที่แถบนี้คงเป็นที่มั่นสำคัญแห่งหนึ่ง”

นี่เป็นสภาพเมื่อ 64 ปีล่วงมาแล้วที่คุณบุญชุต แสงถ่าย ได้เขียนเล่าไว้ จะเห็นได้ว่าผิดแปลกไปจากสภาพปัจจุบันนี้มาก

สำหรับกำแพงเมือง คูเมือง ป้อม และประตูเมืองของเมืองพิษณุโลกที่เหลืออยู่น้อยมากในปัจจุบันนี้เป็นเพราะอะไรนั้น จากการที่ผู้รู้ได้เล่ากันมาและเขียนไว้เป็นหลักฐานก็พอจะได้รายละเอียดดังนี้ กำแพงเดิมที่สร้างขึ้นครั้งแรกนั้นคงจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทตอนที่มาสร้างเมืองพิษณุโลกขึ้น ต่อมาถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถคงจะได้ซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงใหม่ เพื่อรับศึกพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ และต่อมาในรัชกาลสมัยพระมหาจักรพรรดิเตรียมรับศึกพม่า ก็คงโปรดให้ซ่อมแซมกำแพงเมืองป้อมและประตูเมืองบ้างเป็นแน่ จากนั้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็โปรดให้ก่อป้อมและซ่อมแซมกำแพงเมืองดังปรากฏในพระราชพงศาวดารพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

“อยู่มาเพลาหนึ่ง จึงเจ้าพระยาสมุหนายกกราบทูลพระกรุณาว่า เมืองพระพิษณุโลกเป็นหัวเมืองใหญ่กว่าฝ่ายเหนือ และทางที่จะรับราชศัตร์เพื่อจะมีมานั้นเห็นมีผู้มั่นคง และจะขอพระราชทานให้ก่อป้อมใหญ่ไว้สำหรับเมือง...และทรงพระกรุณาดำรัสให้เจ้าพระยาวิไชย-เยนทร์เป็นแม่กองก่อป้อม และเมืองพระพิษณุโลกและเมืองธนบุรีนั้นแล้วเสร็จทั้งสองตำบล”

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรด

ให้รื้อกำแพงเมืองป้อมต่างๆ เสีย เพื่อมีให้พม่าซึ่งเคยมารุกรานไทย อยู่เสมอยึดอาศัยเป็นที่มั่น แต่อย่างไรก็ตามก็คงไม่รื้อจนหมดสิ้น คงจะ เหลืออยู่มาก แต่ว่าในสมัยหลังๆ นั้น ทางราชการได้ตัดถนน ได้ สร้างค่ายทหาร สถานที่ราชการ ประชาชนก็สร้างอาคารบ้านเรือนและ ร้านค้ากันมากขึ้น จึงรื้อทำลายกำแพงเมืองป้อมและประตูเสียแม้ กระทั่งคูเมืองก็ใช้ดินถมเพื่อสร้างอาคารต่างๆ ทั้งๆ ที่เมื่อ 64 ปีเศษ มานี้ก็ยังมีเหลืออยู่บ้าง แต่ปัจจุบันนี้หาซากที่เหลืออยู่น้อยมาก ถ้า หากไม่มีเหลืออยู่เลยก็คงไม่มีหลักฐานอะไรอีกแล้วว่าพิษณุโลกเคย เป็นเมืองสำคัญมาก่อนแต่โบราณ

